

REFERENCIA VLASTNÝCH MIEN (I): KRITIKA HISTORICKEJ TEÓRIE¹

Marián ZOUHAR

THE REFERENCE OF PROPER NAMES (I): A CRITIQUE OF THE HISTORICAL THEORY

The historical theory is one of the most successful and elaborated theories dealing with the referential behaviour of proper names. The aim of the article is mainly a negative one. The introduction presents a general point of view concerning proper names and their place within a language. The second and the third parts are devoted to an outline of a version of the historical theory; the main stress is placed on the well-known devices of the theory, i.e. the naming-relation and the communication chain of name uses. The fourth part contains several critical remarks concerning both of the devices: it is pointed out that the naming-relation is unable to explain the reference of proper names and that the idea of communication chain is vague and cannot serve to its proper aims.

1. Úvod

Diskusia o referenčnom správaní vlastných mien v analytickej filozofii zaslúžene patrí medzi najkontroverznejšie — veď vysvetlenie vzťahov medzi jazykom a svetom je jeden z najdôležitejších cieľov filozofie po tzv. *obrate k jazyku*. V časoch logického atomizmu tvorili vlastné mená najelementárnejšiu rovinu jazyka, fundament, na ktorom musel stáť akýkoľvek jazyk. Pomenovanie ako jeden z najdôležitejších referenčných vzťahov, aké môžu medzi výrazmi a mimojazykovými entitami existovať, sa zároveň pokladalo za najelementárnejší a ďalej neredukovateľný vzťah, pričom všetky ostatné vzťahy museli byť v konečnom dôsledku (aspoň principiálne) redukovateľné na pomenovanie. Vlastné mená boli podľa Wittgensteinovho *Traktátu* výrazy jediného druhu, ktoré sa nedali pomocou definícií ďalej analyzovať (pozri [17], 3.26, 3.261 atď.); výrazy ostatných druhov, pokiaľ majú byť zmysluplné, sa musia dať analyzovať práve na mená.

Významnú úlohu pri rúcaní fundacionalistickej teórie jazyka s jej hierarchiou výrazov a sémantických vzťahov zohrali opäť Wittgensteinove

¹ Táto stať vznikla v rámci vedeckého projektu *Sémantika a pragmatika vlastných mien* podporeného Grantom Univerzity Komenského č. 142/2002/UK.

názory, tentokrát z neskoršieho obdobia. Ironicky identifikuje dôvody v prospech privilegovaného statusu vlastných mien a ich referencie:

Súvisí to s chápaním pomenovania ako istého, možno povedať, tajomného procesu. Pomenovanie sa javí ako *zvláštne* spojenie slova s predmetom. — A takéto zvláštne spojenie vznikne skutočne vtedy, keď sa totiž filozof pokúsi určiť, čo je *ten* vzťah medzi menom a pomenovaným, tým, že uprene hľadá na predmet a nespočetnekrát opakuje meno... Lebo filozofické problémy vznikajú vtedy, keď jazyk *sviatkuje*. A teraz si môžeme namýšľať, že pomenovanie je akýsi pozoruhodný duševný akt, čosi ako krst predmetu. ([16], §38)

Nemožno nesúhlasiť s tým, že pomenovanie nemôže byť primárnym krokom, ktorý stojí za vznikom a zmysluplným používaním jazyka:

Pomenovanie ešte nie je ťahom v jazykovej hre — ako nie je ťahom postaviť šachovú figúrku v šachovej hre. Môžeme povedať: pomenovaním veci sa ešte *nič* neurobilo. Vec mimo hry nemá meno. ([16], §49)

Keď povieme „Dalo pocitu meno“, zabúdame, že mnohé musí byť už v jazyku pripravené, aby čire pomenovanie malo zmysel. A keď hovoríme o tom, že niekto pomenoval bolesť, tak gramatika slova „bolesť“ je tu tým, čo už bolo pripravené; ukazuje miesto, na ktoré bude postavené nové slovo. ([16], §257)

Nechcem diskutovať o oprávnenosti týchto Wittgensteinových názorov, hoci sa za nimi skrýva množstvo podnetných myšlienok. V každom prípade je faktom, že pohľad na vlastné mená sa vo viacerých aspektoch radikálne zmenil. Na tejto zmene sa podieľalo niekoľkých významných faktorov. Nezanedbateľný význam majú nasledujúce dve tézy, ktoré možno odvodiť z uvedených citátov:

1. vlastné mená netvorí privilegovanú kategóriu výrazov a pomenovanie nie je privilegovaným vzťahom;
2. výrazy *sú* vlastnými menami iba v kontexte nejakého jazyka, takže ich zavedenie predpokladá existenciu jazyka, a takisto pomenovanie je vzťah, ktorý môže existovať iba vtedy, keď mnohé je „už v jazyku pripravené“.

Najmä vďaka prenikavým diskusiám S. Kripkeho, H. Putnama, K. Donnellana, H. Wettsteina, M. Devitta a ďalších sa napokon dospelo k ucelenej predstave o povahe vlastných mien:

3. vlastné mená *a)* v subjekt-predikátovej vete môžu vystupovať len ako subjekty; *b)* sú nedeskriptívne, svoje referenty neopisujú; *c)* syn-

takticky aj sémanticky sú jednoduché; d) referujú bezprostredne, pravdepodobne na základe konvencie; e) referujú rigidne, t. j. vo všetkých možných svetoch, v ktorých referujú, referujú na to isté.²

Tieto tézy uplatňuje známa teória, ktorá už viackrát bola terčom kritiky. Mám na mysli teóriu, ktorá sa niekedy nazýva *historická teória referencie vlastných mien*, ale častejšie (a zavádzajúco) *kauzálna teória referencie*. V tejto stati chcem pridať k existujúcim a známym kritikám niekoľko ďalších, ktoré však nemajú deštruovať túto zaujímavú a podnetnú koncepciu, ale majú skôr poukázať na nedostatky, ktorých odstránenie by mohlo viesť k formulácii menej problematickej verzie.

Najprv však ešte niekoľko slov o názve teórie: Koncepcie tohto druhu sa často označujú termínom „kauzálna teória referencie“, ale nazdávam sa, že výraz „historická teória referencie“ je výstižnejší, lebo lepšie charakterizuje podstatu teórie a je menej problematický.³ Výraz „kauzálna teória“ naznačuje, že vychádza z určitej naturalistickej doktríny, a mohlo by sa stať, že by sme referenciu museli vysvetľovať napríklad pomocou mentalistických, ba dokonca fyzikalistických termínov. Nestretol som sa však s filozofickou verziou teórie, ktorá by sa nazývala „kauzálna“ a zároveň by bola naturalistická v pravom zmysle slova. Preto sa domnievam, že termínom „kauzálna teória referencie“ mnohí autori zavádzajú čitateľov, lebo na ich koncepcii nie je nič kauzálne. Výraz „historická teória“ neindikuje naturalizmus, ale naznačuje, že ide o „sociologickú“ a pragmatickú koncepciu. A to je dôležité: táto teória charakterizuje sociolingvisticke prepojenie medzi členmi jazykovej komunity a prostredníctvom neho objasňuje referenciu.

Hlavnými architektmi kauzálnej teórie boli Kripke, Donnellan a Putnam. Hoci títo filozofi formulovali jej hlavné tézy, podporili ich viac či menej presvedčivými argumentmi a konkurenčné teórie podrobili dôslednej kritike,

² Väčšinu týchto charakteristík som analyzoval v statiach [19] a [20], takže sa tu nimi už nebudem zaoberať.

³ Tento názov pochádza zrejme od K. Donnellana. Donnellan sa domnieva, že nie každý prvok v komunikačnom reťazci, o ktorom sa bude hovoriť neskôr, musí byť kauzálny (pozri [7], 3). Na rozdiel od Donnellana nie je napríklad Putnamova terminológia jednotná a používa obe označenia pre túto teóriu (pozri [11] a [13], 274). Termín „kauzálna teória“ používa napríklad Kripke. Devittova koncepcia je podľa jej autora celkom kauzálna. Ako však zdôrazňuje L. Reinhardt, kauzálne teórie trpia nedostatkom v tom, že neobjasňujú, o aký druh kauzality ide. Evidentne totiž nemôže ísť o kauzalitu v štandardnom zmysle slova, pozri [15], 28–30. Dovoľím si Devittovu terminológiu upraviť a budem používať výraz „historická teória“ aj pri analýze jeho koncepcie. Namiesto výrazov „kauzálny reťazec“ a „kauzálna sieť“ zase budem používať výrazy „komunikačný reťazec“, resp. „komunikačná sieť“.

nemožno povedať, že by vytvorili komplexnú *teóriu*. Sám Kripke spomína, že jeho ambíciou nie je predložiť ucelenú koncepciu, ale len načrtnúť určitý *obraz*, ktorý by zodpovedal fungovaniu referencie vlastných mien. Pomerne prepracovanú historickú *teóriu* referencie predložil o niekoľko rokov neskôr Devitt; z tejto teórie budeme najviac čerpať, keďže predstavuje azda najvydarenejšiu koncepciu tohto druhu.⁴ Najprv sa teda pokúsme viac-menej nestranne zhrnúť najzásadnejšie body tejto koncepcie a priblížiť jej terminológiu.

2. Pomenovanie

Nezastupiteľnú úlohu v historickej teórii hrá *akt zavedenia* vlastného mena. Pri tomto akte *pomenúvame* predmet nejakým výrazom, teda ide o akt pomenovania. Termín „pomenovanie“ sa niekedy používa aj v inom zmysle (a v úvode som ho aj tak používal), keď sa hovorí, že výraz *je menom*, resp. *pomenúva* určitý predmet, pričom sa má na myslí, že bežne možno daný výraz použiť na vyčlenenie predmetu. Niekedy sa takisto hovorí, že keď niekto niečo/nieкого *pomenoval*, identifikoval ho pomocou mena. Odteraz výraz „pomenovanie“ budem používať v užšom zmysle a budem nim označovať práve dôležitú zložku aktu zavedenia vlastného mena; ide teda v podstate o jednorazový akt, kým v bežnom chápaní sa pomenovanie pokladá za stabilnú črtu vlastných mien, resp. za opakovateľnú činnosť. Pre tieto dva javy som rezervoval termíny „referencia“ a „označovanie“.

Na začiatku existuje určitý (formálny alebo neformálny) akt zavedenia vlastného mena. V literatúre sa v tejto súvislosti niekedy používa termín „krst“. *Paralela* medzi náboženským aktom krstu dieťaťa (nejakým menom) a aktom zavedenia mena je skutočne veľmi výstižná. Lenže niekedy sa prehliada, že ide *len* o paralelu. Nemám teraz na myslí fakt, že krst sa spája s určitými náboženskými obradmi a všeobecne s určitým náboženským presvedčením — to nemôže byť zdrojom omylu — ale skôr narážam na to, že krstenie v náboženskom zmysle je formálny a rigidný akt, ktorý dodržiava striktné stanovené pravidlá, bez ktorých by sa krst nepokladal za úspešný. Zavedenie mena môže byť naopak veľmi neformálne a nevyžaduje nijaké špecifické stanovené procedúry.⁵

⁴ Pozri [5]; ďalej pozri [6], [7], [9] a [12]. Putnam sa v prvom rade zaujímal o výrazy označujúce prirodzené druhy (a niektoré iné všeobecné výrazy), pre ktoré formuloval svoju verziu kauzálnej teórie. Na niektorých miestach však spomína aj vlastné mená (napríklad [11], 201–204).

⁵ Úspešnosť aktu pomenovania teda nie je striktné väzaná na nejaké rituálne podmienky, ba dokonca sa môže zdať, že úspešný akt zavedenia mena nemusí rešpektovať všetky podmienky,

Zdôraznenie idey pomenovania má veľkú výhodu v tom, že umožňuje jasne odlišiť vlastné mená od deskripcii a iných singulárnych výrazov. Historická teória opisuje procedúru, v ktorej máme výraz *V* a predmet *P*; zavedenie mena potom spočíva v tom, že výraz *V* sa transformuje na vlastné meno predmetu *P* a predmet *P* sa transformuje na referent výrazu *V*. Pôvodne „nezávislé“ entity — jazyková entita *V* a mimojazykový objekt *P* — vstúpili do určitého vzťahu, na základe ktorého výraz *V* nadobudol novú vlastnosť *byť-menom-predmetu-P* a predmet *P* získal novú vlastnosť *byť-nositeľom-výrazu-V*. Je jasné, že ide o komplementárne charakteristiky, a preto ich výraz aj predmet musia mať súčasne, pričom jeden z nich nemôže svoju vlastnosť stratiť bez toho, aby ju nestratil aj druhý z nich.

Teraz sa zamerajme na to, ako akt zavedenia mena vyzerá. Zavedenie mena, pomenovanie, má podobu akéhosi prvého použitia mena na označenie určitého predmetu ([5], 26–27). Predstavme si, že rodičia sa rozhodnú nazvať svoje dieťa „Filip“. Podľa Devitta to môžu urobiť rôznymi spôsobmi. Povedia: „Náš syn sa volá *Filip*“ alebo „Náš syn je *Filip*“, alebo „Toto je *Filip*“, alebo „Toto dieťa sa volá *Filip*“ atď. Prvé použitie mena je rozhodujúce, a teda je potrebné, aby akt zavedenia mena bol dostatočne transparentný. Vyžaduje sa, aby bol jednoznačne špecifikovaný predmet, ktorý sa má výrazom pomenovať. V našom prípade musí byť jasné, kto má dostať meno „Filip“. Úlohu jedinečne vyčleňujúceho prvku (v danom kontexte) môže plniť zámeno (explicitne alebo implicitne) sprevádzané ostenzívnym gestom alebo jedinečná deskripcia, prípadne výraz zložený zo zámena doplneného deskriptívnym výrazom (ba dokonca nemožno vylúčiť ani prípad, v ktorom túto úlohu bude plniť iné, už zavedené vlastné meno). V uvedenom prípade sa objavuje deskripcia „náš syn“, zámeno „toto“ a demonstratívny zvrät „toto dieťa“. Keďže tieto identifikačné prostriedky sa môžu v niektorých prípadoch vzťahovať na viacero individuí, dôležitú úlohu pri zjednotňovaní referencie bude hrať aj kontext použitia výrazov. Deskripcia „náš syn“ predpokladá, že rodičia nemajú viacerých synov alebo nemajú viacerých synov, ktorých treba pokrstiť. Zámeno „toto“ predpokladá ostenzívne gesto. Slovné spojenie „toto dieťa“ zase podporuje kontext v tom zmysle, že v relevantnom okolí sa nenachádza viacero detí, a ak ich je tu viac, dodatočné faktory (napríklad gesto) ukážu, o ktoré z nich ide. Podstata aktu zavedenia vlastného mena spočíva v tom, že sa vyčlení určitý predmet a fixuje sa ako nositeľ vlastného mena.

Aby bolo zavedenie mena možné, musíme mať k dispozícii niekoľko prvkov: *a)* výraz, ktorý sa má stať vlastným menom, *b)* predmet, ktorý sa má stať nositeľom mena, *c)* hovorca, ktorý výrazom pomenuje daný predmet, a *d)* „pomocný“ výraz, ktorý sa použije na vyčlenenie budúceho nositeľa mena. Hovorca môže tento akt vykonať vtedy, keď vie, ktorý predmet má pomenovať, vie, ktorým výrazom ho môže vyčleniť spomedzi ostatných predmetov tak, aby pri pomenovaní bolo jasné, že sa „krstí“ práve tento predmet, a vie, ktorý výraz má predmetu priradiť ako jeho vlastné meno. Pomenovanie je teda štvorargumentový vzťah medzi dvoma výrazmi, predmetom a hovorcom, a môžeme ho definovať takto:

Hovorca *H* pomenuje výrazom *M* individuom *I* *vtt* existuje taký výraz *V* (resp. použitie výrazu *V*), pre ktorý platí, že *H* pokladá *I* za referent *V* (resp. použitia *V*), a *H* stanoví, že nositeľ *M* bude totožný s daným referentom *V* (resp. použitia *V*).

Neskôr uvidíme, že Devittova koncepcia s touto definíciou v podstate nepočíta, a preto ju treba považovať za akési doplnenie koncepcie, ku ktorému som pristúpil, aby som jej dodal zdanie úplnosti.

Prvým predpokladom úspešného pomenovania je určité spojenie medzi hovorcom a predmetom. Hovorca napríklad vidí (alebo inak vníma) daný predmet. Keďže pozná priestorovú pozíciu predmetu, prípadne vidí, že predmet má určité vlastnosti (a/alebo je v určitých vzťahoch s inými predmetmi), môže ho identifikovať použitím vhodného výrazu: v prvom prípade bude stačiť použitie výrazu „toto“, „ty“ „on“ atď.; v druhom prípade môže použiť napríklad „toto dieťa“ (prípadne „to dieťa, ktoré je naľavo od tohto človeka“ atď.). Dá sa povedať, že hovorcovo vnímanie predmetu je podnetom na použitie výrazu, ktorým sa tento predmet identifikuje. Podľa Devitta tu existuje kauzálna väzba: predmet kauzálné pôsobí na hovorcu, ktorý ho vníma ako predmet s určitými charakteristikami. Na základe toho hovorca disponuje schopnosťou označiť ho určitými deskriptívnymi alebo ostenzívnymi výrazmi. Túto schopnosť bude realizovať, keď dané výrazy použije na jeho identifikáciu.⁶ V tom spočíva druhý predpoklad pomenovania: hovorca dokáže identifikovať predmet, ktorý sa má pomenovať. Prvý predpoklad je epistemický, keďže hovorca vníma alebo nejako inak pozná daný predmet. Druhý predpoklad je lingvistický, lebo hovorca vie (na základe prvého pred-

⁶ Aby som bol presný, táto schopnosť predpokladá ešte ďalšiu schopnosť, ktorú spomína Devitt ([5], 27), t. j. všeobecnú schopnosť používať singulárne výrazy na identifikáciu predmetov: človek musí vedieť používať deskripcie, zámená alebo mená všeobecne, aby vedel použiť aj konkrétnu deskripciu, zámeno alebo meno.

pokladu) použiť primerané výrazy na identifikáciu predmetu, čím demonštruje svoje jazykové schopnosti.

Keď hovorca takto identifikuje predmet, môže mu priradiť vlastné meno. To je tretie štádium pri pomenovaní. Môže povedať, že tento predmet sa odtiaľ bude nazývať tým a tým menom. Ak to hovorca urobí, nadobudne ďalšiu schopnosť identifikovať predmet novým vlastným menom. Jednoducho bude vedieť, ako toto meno používať, t. j. ktorý predmet nim môže vyčleňovať. Spojenie medzi prvým použitím vlastného mena pri pomenovaní a predmetom je opäť kauzálne ([5], 28), keďže aj predchádzajúce štádiá sa opierali o kauzálne spojenia. Pri akte pomenovania sa podľa Devitta kauzalita vyskytuje v podobe vnímania (teda v podstate sa predpokladá určitá verzia kauzálnej teórie vnímania) a vnímanie je kauzálnym prepojením medzi prvým použitím mena a predmetom.

3. Komunikačná sieť

Okrem toho, že akt zavedenia vlastného mena je podľa historickej teórie dôležitý pre fixovanie nositeľa mena a v podstate stojí pri zrode vlastných mien, má aj iný veľký význam pre referenciu: tvorí začiatok tzv. *komunikačného reťazca*, resp. *komunikačnej siete*, ktorá pozostáva z jednotlivých použití vlastného mena v komunikácii. Pojem komunikačného reťazca/siete je centrálny, lebo pomocou neho možno podľa Devitta a ostatných prívržencov historickej teórie vysvetliť referenciu vlastných mien. Devitt poznamenáva:

Centrálna idea [historickej] teórie mien spočíva v tom, že naše súčasné použitia nejakého mena, napríklad „Aristoteles“, označujú slávneho gréckeho filozofa Aristotela nie na základe rôznych vecí, o ktorých sa (správne) domnievame, že sú o ňom pravdivé, ale na základe kauzálnej [t. j. komunikačnej] siete, ktorá sa tiahne od našich použití k prvým použitiam mena, ktorými sa označoval Aristoteles. Naše súčasné použitia mena si takto „požičiavajú svoju referenciu“ od predchádzajúcich použití. Práve tento sociálny mechanizmus nám všetkým umožňuje označiť daným menom tú istú vec. ([5], 25)

Historická teória sa teda spolieha na to, že pri komunikácii sa vlastné meno prenáša od jedného používateľa k ďalšiemu, a tak sa rozširuje v spoločenstve používateľov určitého jazyka.⁷

⁷ Devittovo používanie termínu „kauzálny reťazec“, resp. „kauzálna sieť“ nemá v žiadnom prípade znamenať, že príčinou *aktuálneho* použitia mena *M* osobou *A* je jeho použitie osobou *B*. Príčinosť treba hľadať niekde inde. Keď *A* použije *M*, môže to zapríčiniť, že *B* nadobudne schopnosť referenčne používať *M*. Vzťah príчинosti sa nevyskytuje medzi jedným a druhým

Prvé použitie vlastného mena (resp. určitého výrazu ako vlastného mena) je zároveň prvým článkom v komunikačnom reťazci. Pre prvého používateľa je referent mena determinovaný vďaka aktu zavedenia mena, ktorý sám uskutočnil alebo ktorého bol svedkom. Druhý používateľ nadobúda schopnosť referovať, ak bol svedkom použitia daného vlastného mena za istých okolností ([5], 30–31). Najjednoduchší prípad — nazvime ho „situácia A“ — nastáva vtedy, keď aj druhý používateľ bol svedkom aktu pomenovania predmetu, takže v podstate „z prvej ruky“ vie, ktorý predmet je nositeľom (referentom) mena. To znamená, že pomenovaný predmet buď vnímal, a teda relevantným kauzálnym faktorom, vďaka ktorému nadobudol svoju schopnosť menom referovať, je vnímanie; alebo bol oboznámený s jedinečnou deskripciou, ktorú prvý používateľ použil pri stanovení referenta mena, t. j. relevantným faktorom je jedinečná kvalitatívna špecifikácia daného predmetu. Dá sa povedať, že druhý používateľ nadobudol plnohodnotnú schopnosť referovať vlastným menom, čo možno demonštrovať tak, že pri každom ďalšom úspešnom referenčnom použití tohto mena je celkom samostatný a nepotrebuje sa odvolávať na referenčné schopnosti prvého používateľa.

Iná situácia, situácia B, nastáva vtedy, keď druhý používateľ nebol prítomný pri zavedení mena. V takom prípade prvý používateľ, ktorý sa v aktívnej alebo pasívnej úlohe zúčastnil aktu pomenovania, môže ostentívne alebo deskriptívne determinovať referent mena pre druhého používateľa. Pokúša sa teda simulovať situáciu pri zavedení vlastného mena. Zdôrazňujem, že ide len o *simuláciu* aktu pomenovania, nie o plnohodnotné zavedenie vlastného mena. Hovorcovým zámerom totiž je naučiť adresáta používať konkrétne vlastné meno, ktoré už existuje. Keby pri odovzdávaní mena adresátovi zamýšľal *zaviesť* vlastné meno, muselo by ísť o *nové* meno, odlišné od pôvodného vlastného mena (hoci obe mená môžu byť graficky a foneticky rovnaké), a teda jeho úsilie *naučiť* adresáta určité meno by zlyhalo. V tejto situácii musíme mať k dispozícii rovnaký počet prvkov, aký sme potrebovali pri zavedení mena: hovorcu, predmet a dva individuové výrazy. Významné rozdiely medzi zavedením mena a touto situáciou však spočívajú v tom, že jeden z týchto výrazov *je* vlastné meno daného predmetu a že nejde o výraz, ktorý sa iba *má stať* vlastným menom predmetu. Druhý výraz nemá identifikovať predmet, ktorý sa *má stať* referentom vlastného mena, ale má

použitím mena, ale medzi použitím mena (osobou A) a nadobudnutím určitej schopnosti (osobou B).

pre adresáta identifikovať predmet, ktorý *je* referentom mena. Takisto hovorcova úloha je značne odlišná: nekrstí, ale len učí.

Analogicky si môžeme predstaviť situáciu C, v ktorej adresáta učí vlastné meno človek, ktorý nebol pri pomenovaní predmetu. Predpokladáme, že tento hovorca pozná dané vlastné meno a dokáže ho používať. V takom prípade môžeme povedať, že je kompetentný v tom, že iných ľudí dokáže naučiť používať tento výraz. Túto schopnosť mohol získať od iného kompetentného človeka, a teda meno sa naučil od človeka, ktorý sa zúčastnil aktu zavedenia vlastného mena, alebo sa ho naučil od človeka, ktorý svoje schopnosti získal od iného kompetentného človeka. Takto by sme mohli pokračovať ďalej, kým by sme sa nezastavili pri akte zavedenia mena a nenašli by sme niekoho, kto sa ho priamo zúčastnil v aktívnej alebo pasívnej úlohe, teda ako ten, kto akt pomenovania vykonáva, alebo ako ten, kto vykonávanie aktu pomenovania sleduje.

Hovorca odovzdá adresátovi schopnosť referenčne používať vlastné meno (okrem iného) aj tak, že preňho ostenzívne alebo deskriptívne vyčlení referent mena. V situáciách B a C však ostenzívna alebo deskriptívna determinácia referenta nie je nevyhnutná. Stačí, ak sa druhý používateľ zaviazne používať vlastné meno tak (t. j. s tým istým referentom), ako prvý používateľ. Nemožno však už povedať, že nadobudol plnohodnotnú schopnosť referovať vlastným menom. Do istej miery jeho schopnosť „parazituje“ na schopnosti prvého používateľa. Predstavme si situáciu, v ktorej sa dve osoby O_1 a O_2 rozprávajú o niekom treťom, o osobe O_3 . Svedkom ich diskusie je osoba O_4 . Hoci O_1 a O_2 poznajú meno osoby O_3 , a takisto ju vedia ostenzívne alebo deskriptívne determinovať, O_4 sa stretol s menom osoby O_3 prvýkrát a nebolo mu poskytnuté ani nijaké nezávislé identifikačné (ostenzívne alebo deskriptívne) poznanie o O_3 . Napriek tomu O_4 môže primerane zasiahnuť do diskusie, položiť nejaké otázky o O_3 , ba dokonca konštatovať určité fakty o O_3 . Môže sa napríklad opýtať „Čo potom urobil O_3 ?“ alebo povedať „ O_3 mal pravdu“ atď. V tomto prípade nemožno osobe O_4 uprieť úspešné referovanie na O_3 , čo možno potvrdiť tak, že O_1 a O_2 rozumejú jeho poznámkam a vedia na ne adekvátne reagovať. Na druhej strane O_4 nemá k dispozícii iné identifikačné poznanie o O_3 , len to, že ide o osobu, o ktorej O_1 a O_2 momentálne hovoria. V tomto kontexte to však nestačí na diskvalifikáciu úspešných referenčných použití mena osoby O_3 .⁸ Pravda, schopnosti O_4 referovať na O_3

⁸ Reinhardt v [15] dokazuje, že v takomto prípade O_4 nie je schopný referovať na O_3 pomocou jeho mena. Všetko, čo O_4 dokáže, je napríklad položiť otázky o mene osoby O_4 , o tom, na koho/čo referuje, atď. Jeho vyslovenie mena osoby O_3 teda nemožno klasifikovať ako *použitie*.

jeho menom sú obmedzené a je pravdepodobné, že mimo rečovej situácie zahŕňajúcej O_1 a O_2 nebude schopný jedinečne determinovať, kto je O_3 . Aj napriek tomu možno pripustiť, že bude naňho môcť referovať — stačí, ak bude vedieť, že úspešnosť jeho referencie závisí od rečovej situácie.⁹ V tejto situácii druhý používateľ nepotrebuje nijaký individualizujúci poznatok o nositeľovi mena, ale stačí, že má určité individualizujúce poznanie o tom, od koho meno prevzal.

To, čo jeden používateľ mena odovzdáva inému používateľovi, je v podstate *schopnosť* referenčne používať určitý výraz ([5], 30, 137). Schopnosti môžu byť rozsiahle, ale aj obmedzenejšie. Podobne schopnosť referovať určitým menom je u jedného človeka rozvinutejšia ako u iného. To v podstate ilustruje predchádzajúci príklad. O_1 a O_2 disponujú rozvinutejšími schopnosťami používať určité meno na označenie O_3 . O_4 naopak má pomere limitované schopnosti. O_1 môže napríklad vedieť ostenzívne identifikovať O_3 , teda vie ju odlišiť od ostatných ľudí pomocou určitých fyzických charakteristik. O_2 môže poznať niekoľko jedinečných deskriptívnych faktov o O_3 ; môže napríklad vedieť, že O_3 je najvyšší človek na svete. O_4 však O_3 pozná len ako človeka, o ktorom hovoria O_1 a O_2 . To znamená, že kým O_1 a O_2 dokážu O_3 identifikovať v istom zmysle „priamo“, O_4 ju dokáže identifikovať len „nepriamo“, prostredníctvom identifikácie osôb O_1 a O_2 . Existuje však omnoho viac stupňov schopnosti referenčne používať určité vlastné meno.

Relevantným faktorom, vďaka ktorému adresát v situácii A nadobudne schopnosť referenčne používať určité vlastné meno, je vnímanie aktu pomenovania. Toto vnímanie je kauzálny faktor, ktorý spôsobí, že adresát získa určitú schopnosť. V prípadoch B a C nadobudne túto schopnosť vďaka tomu, že hovorca simuluje situáciu pri zavedení. Využíva pritom ostenzívnu alebo deskriptívnu identifikáciu predmetu, takže vnímanie aktu pomenovania je v tejto situácii nahradené „vnímaním“ použitia daného mena. Tým, že hovorca použije meno, ukazuje adresátovi, ako ho má používať. Kauzálnym faktorom je v tomto prípade hovorcovovo použitie mena ([5], 30).

Zavedenie vlastného mena je prvým článkom v komunikačnom reťazci. Druhým článkom sú v podstate prvé použitia mena tými, čo boli prítomní (v aktívnej alebo pasívnej úlohe) pri zavedení mena. Tito ľudia vnímali akt pomenovania a vďaka tomu nadobudli schopnosť referenčne používať dané meno. Meno môžu ďalej rozširovať, pričom novým ľuďom odovzdávajú

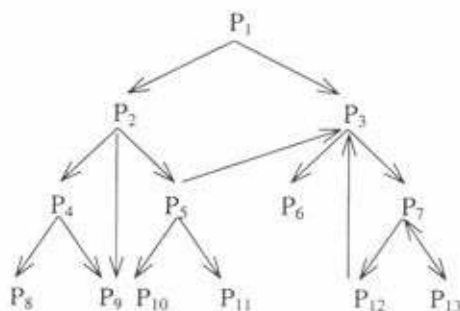
ale len ako *zmienenie sa*. Príklady viet, ktoré o O_1 môže O_4 vysloviť, však ukazujú, že O_1 referuje na O_3 , a nie na jeho meno.

⁹ Podobný príklad uvádza aj G. Evans ([8], 212–213).

schopnosť používať ho na referovanie. Takto sa ku komunikačnému reťazcu pridávajú ďalšie a ďalšie články. Ďalší ľudia nadobúdajú svoju schopnosť v dôsledku kauzálneho pôsobenia predchádzajúcich hovorcov, takže komunikačný reťazec je podľa Devitta v podstate kauzálnym reťazcom.

Idea komunikačného reťazca je dôležitá súčasť vysvetlenia referencie vlastných mien v rámci historickej teórie. Každé nasledujúce použitie vlastného mena v určitom zmysle „parazituje“ na predchádzajúcom použití, a teda *de facto* na prvom použití mena. „Parazitovanie“ spočíva v tom, že ak výraz *V* bol zavedený ako vlastné meno individua *I*, prvé použitie *V* referuje na predmet, ktorý má na základe aktu zavedenia pomenovať, t. j. na *I*, a každé nasledujúce použitie *V* má referovať na ten istý predmet ako predchádzajúce použitie. Referent ľubovoľného použitia vlastného mena nájdeme, keď budeme spätne sledovať jednotlivé články reťazca, kým nedospejeme k aktu zavedenia vlastného mena, pri ktorom je referent deskriptívne alebo ostenzívne determinovaný. Pravda, nevyhnutným predpokladom na to, aby sa to podarilo, je to, že všetci používatelia mena sa (obrazne povedané) zaviazajú, že meno budú používať rovnako, ako ho používal ich predchodca.

Doteraz sme kvôli jednoduchosti hovorili o komunikačnom reťazci. Omnoho výstižnejšie však je hovoriť o *komunikačnej sieti*. Termin „reťazec“ používajú napríklad Kripke, Donnellan a Putnam, kým Devitt hovorí o sieti. Reťazec evokuje lineárne usporiadanie použití, takže jeden používateľ odovzdáva meno práve jednému ďalšiemu používateľovi atď. To je, prirodzene, idealizovaný prípad. V bežnej komunikácii sa zrejme stretne skôr so sieťou. Ako reťazce však môžeme reprezentovať jednotlivé vetvy siete (P_1 – P_{13} sú používatelia určitého vlastného mena):

Bežne sa stáva, že jeden používateľ odovzdáva meno viacerým ľuďom (napríklad $P_1 \rightarrow P_2, P_3$ atď.), prípadne ho neodovzdáva nikomu (P_6), a teda je

posledným článkom *jednej vetvy* komunikačnej siete. Meno sa však rozširuje v danej jazykovej komunite ďalej vďaka iným používateľom (P_4 , P_5 atď.). Takisto sa stáva, že ľudia mená zabúdajú (P_1) a niekedy nadobúdajú nové schopnosti referenčne používať zabudnuté meno ($P_5 \rightarrow P_3$ a $P_{12} \rightarrow P_3$). To znamená, že jeden komunikačný reťazec sa vracia k niektorému predchádzajúcemu článku, od ktorého sa potom môže odvíjať ďalší reťazec. Niekedy sa môže stať, že človek síce nezabudne vlastné meno, ale dozvie sa niečo nové o jeho nositeľovi, a tak sa jeho referenčné schopnosti posilňujú. Podobná situácia nastáva v prípadoch, keď hovorca získa schopnosť používať vlastné meno z viacerých zdrojov (P_2 , $P_4 \rightarrow P_9$). Analogicky nie je vylúčené, že človek, ktorý zabudol vlastné meno, sa ho opäť naučil od toho človeka, ktorý sa meno pôvodne naučil od neho ($P_7 \rightarrow P_{13}$ a *neskôr* (v časovom zmysle!) $P_{13} \rightarrow P_7$), prípadne sa ho opätovne dozvedel od človeka, ktorého ho naučil jeho „žiak“ ($P_3 \rightarrow P_7 \rightarrow P_{12}$ a *neskôr* $P_{12} \rightarrow P_3$). Mohli by sme nájsť aj ďalšie situácie, ktoré by obohacovali komunikačnú sieť.

4. Problémy

Načrtnutá historická teória viac-menej verne reprodukuje centrálnu tézu Devittovej koncepcie; tam, kde sa mi zdalo, že to teórii môže len pomôcť, som si dovoľil určité úpravy (napríklad definícia pomenovania alebo odlišenie pomenovania od simulácie pomenovania v prípade učenia). V zásade sa v nej rozlišujú dva faktory: zavedenie vlastného mena, t. j. transformácia výrazu na vlastné meno určitého predmetu, a komunikačná sieť, ktorá zachytáva odovzdávanie mena a referenčnej schopnosti v jazykovej komunite. Historická teória nepochybne predstavuje cestu správnym smerom. Napriek viacerým pozitívam však treba priznať, že trpí niektorými nedostatkami a nejasnosťami. Bližší pohľad na základné problémy nám pomôže lepšie sa zorientovať a odstrániť tie chyby, ktoré sa dajú odstrániť.

4.1. Znovu o pomenovaní. Devittovu koncepciu som si zvolil predovšetkým preto, lebo v porovnaní s inými teóriami obsahuje určité zlepšenia. Na rudimentárnej úrovni v nej možno nájsť rozlišovanie medzi pomenovaním a prvým použitím mena (teda prvým vykonaním aktu referencie). Menej prepracované koncepcie toto rozlíšenie zvyčajne zanedbávajú a akt pomenovania *stotožňujú* s prvým referenčným použitím mena. Vo všeobecnosti sa zároveň akceptuje, že meno možno zaviesť vetami niekoľkých druhov. Nasledujúce vety predstavujú len dva najjednoduchšie príklady (pravda, namiesto „toto dieťa“ môžeme použiť iné vlastné meno, deskripciu alebo zámeno):

- (1) Toto dieťa je Filip.
- (2) Toto dieťa sa volá „Filip“.

Avšak len v (1) je „Filip“ použitý, takže použitím tejto vety by sme menom „Filip“ mohli zároveň vykonať akt referencie. V (2) sa „Filip“ zmieňuje, a preto nemôžeme povedať, že na niečo referuje. Pomocou mena „Filip“, ktoré sa v nej vyskytuje, nemôžeme vykonať akt referencie na príslušné individuum.¹⁰ Táto námietka pochádza od T. Yagisawu ([18], 226–227). Pri (1) zase narážame na problém spočívajúci v tom, že použitie „Filip“ nemusí mať determinovaný referent, resp. musí ho mať fixovaný prv, než sa použije v (1). Touto pripomienkou sa budeme zaoberať neskôr. Zdá sa však, že keď použijeme (1), vykonáme akt referencie, ale nie pomenovania, a keď použijeme (2), podarí sa nám uskutočniť akt pomenovania, ale zmieneným výrazom nemôžeme referovať.

Yagisawa dokonca ukazuje, že vlastné meno možno zaviesť aj bez toho, aby sme ho použili alebo zmienili ([18], 227). To znamená, že nim nemusíme vykonať ani akt pomenovania, ani akt referencie. Možno totiž použiť vety

- (3) Toto dieťa sa volá ef-í-el-í-pé.
- (4) Toto dieťa má meno, ktoré sa skladá (v tomto poradí) z písmen „F“ „I“ „L“ „I“ „P“.
- (5) Toto dieťa má meno, ktoré sa skladá (v tomto poradí) z dvanásteho písmena slovenskej abecedy, šestnásteho písmena slovenskej abecedy, dvadsiateho písmena slovenskej abecedy, šestnásteho písmena slovenskej abecedy a tridsiateho štvrtého písmena slovenskej abecedy.

(3) namiesto „Filip“ obsahuje (povedzme) vlastné mená jednotlivých písmen, z ktorých toto meno pozostáva; (4) namiesto neho obsahuje deskripciu „meno, ktoré...“, ktorá sa vzťahuje na meno „Filip“ a vyskytujú sa v nej mená jednotlivých písmen mena „Filip“; a napokon (5) obsahuje deskripciu, ktorá označuje meno „Filip“, pričom obsahuje deskripcie opisujúce jednotlivé písmená mena „Filip“. Tým sa ešte dôraznejšie demonštruje, že vlastné meno predmetu možno zaviesť bez toho, aby sa týmto menom zároveň vykonal akt referencie.

Devitt, zdá sa, vo všeobecnosti oddeľuje akt pomenovania a prvé vykonanie aktu referencie, lebo naznačuje, že prvé použitie vlastného mena sa dá

¹⁰ Alternatívne by sme mohli povedať, že v (2) sa vyskytuje meno vlastného mena „Filip“, ktoré referuje na meno, a nie na jeho nositeľa. Potom by sme teda mohli nanajvýš povedať, že aktom referencie sme vyčlenili výraz, a nie človeka.

vykonať až po jeho zavedení ([5], 27–28). Nie je v tom však celkom dôsledný, lebo pripúšťa, že vlastné meno možno zaviesť nielen použitím (2), ale aj (1). To znamená, že v určitých momentoch akceptuje, že prvé použitie vlastného mena je zároveň aj jeho zavedením. Ak budeme predpokladať rozdielnosť týchto dvoch aktov, dostaneme nasledujúci reťazec, v ktorom sa zachytáva povaha jednotlivých článkov:

(*) pomenovanie → prvé použitie mena → druhé použitie mena → ...

Keď tieto dva akty stotožnime, dostaneme

(**) prvé použitie mena (= pomenovanie) → druhé použitie mena → ...

Do akej miery môžu (*) a (**) v devittovskom chápaní naplniť naše predstavy o referencii vlastných mien?

Začnime reťazcom (**). Problém determinácie referenta sa v tomto prípade nerieši, ale sa len odsúva. Ako sa totiž môžeme pýtať na determináciu referenta mena pri n -tom použití (kde $n \geq 2$), práve tak môžeme klásť otázku, ako je determinovaný referent mena pri prvom použití. Odpoveď, ktorú ponúka Devitt prostredníctvom (**), je neuspokojivá. Na počiatku (**) môže stáť napríklad (1), v ktorej „Filip“ je vlastné meno individua. Predpokladá sa, že použitie výrazu „toto dieťa“, ktoré sa vyskytuje v (1), v určitej situácii fixuje nositeľa „Filip“. Pripomínam, že zároveň platí, že „Filip“ je použitý, nie zmienený. Ak je to tak, potom (1) treba chápať ako výrok o identite a „je“ ako znak identity „=“. Výrok o identite bude pravdivý, pokiaľ oba individuové výrazy, medzi ktorými sa vyskytuje znak identity, budú referovať na ten istý predmet; v opačnom prípade bude nepravdivý. To znamená, že „toto dieťa“ aj „Filip“ už musia mať determinované referenty, ktoré vstupujú do pravdivostných podmienok (1). Preto nemožno povedať, že „toto dieťa“ určuje, ktorý predmet bude referentom „Filip“. „Filip“ musí mať referent nezávisle od použitia „toto dieťa“, a navyše ho musí mať už pred jeho použitím v (1). Použitím (1) teda nemožno determinovať referent mena „Filip“. Keby sme trvali na tom, že ho pomocou tohto výrazu možno fixovať, nemohli by sme (1) pokladať za výrok o identite. V takom prípade však vzniká otázka, aký by bol jej status. Veď vlastné meno nemožno použiť v úlohe predikátu. Zdá sa, že naozaj treba oddeliť pomenovanie, pri ktorom sa výrazu priraduje nositeľ, od prvého použitia vlastného mena, pri ktorom sa vyčleňuje jeho referent, a to možno realizovať vtedy, keď budeme predpokladať, že reťazec (*) je správny.

Podľa Devitta svedkovia aktu pomenovania priamo nadobúdajú schopnosť referenčne používať príslušné vlastné meno a túto schopnosť môžu ďalej

odovzdávať. To znamená, že vnímanie tohto aktu by malo viesť k tomu, že nadobudnú schopnosť používať dané vlastné meno. Lenže túto skutočnosť Devitt vôbec nevysvetľuje. Pri zavedení mena prítomní ľudia vnímajú akt pomenovania. Je záhadné, ako vnímanie aktu *pomenovania* môže viesť k tomu, že nadobudnú plnohodnotnú schopnosť *referovať* daným menom. Všetko, čo vidia, je priradenie vlastného mena (resp. určitého *použitia* mena) nejakému predmetu, ale nevidia, ako sa vlastným menom (resp. jeho použitím) referuje na daný predmet. Inými slovami, chýba im návod na používanie mena. V tejto súvislosti musím zdôrazniť Reinhardtovu myšlienku, ktorú uvádza v inom kontexte, že „rozumieť referencii iného človeka ako referencii a získať schopnosť vykonávať tú istú referenciu takým istým spôsobom nie sú odlišné akty“ ([15], 28). To znamená, že referenčne používať vlastné meno sa môže naučiť len ten človek, ktorý pochopil určitý akt referencie *ako referovanie*. Tento akt nemožno bez ďalšieho vysvetlenia nahradiť aktom pomenovania a nemožno povedať, že vnímanie aktu pomenovania viedlo k tomu, že prítomní ľudia nadobudli schopnosť *referenčne* používať určité vlastné meno.

Akt referencie môžu ľudia sledovať až pri prvom použití mena, ale problém je potom v tom, že ten, kto vlastné meno použije prvýkrát, musí nejako nadobudnúť túto schopnosť, ktorú by mohol odovzdať ostatným príslušníkom jazykovej komunity. Treba však vysvetliť, ako tento človek nadobudol svoju schopnosť. Ak ju získal na základe vnímania aktu pomenovania, treba vysvetliť, aký je vzťah medzi pomenovaním a referenciou. Keby sme mali byť dôslední, museli by sme pripustiť, že svedkovia aktu pomenovania nadobudnú schopnosť pomenovať, t. j. zaviesť vlastné meno (napríklad podľa vzoru aktu, ktorý pozorovali, budú môcť v budúcnosti realizovať podobné akty s analogickými dôsledkami pre ich idiolekty), ale bez ďalšieho vysvetlenia nemožno povedať, že nadobudnú aj schopnosť použiť vlastné meno na referenciu. Prechod medzi pomenovaním a referenciou nie je v tomto zmysle samozrejmy, ale treba ho teoreticky objasniť.

Určitá možnosť by sa rysovala, keby sme akt prvej realizácie referencie použitím vlastného mena stotožnili so zavedením tohto mena, ale už sa ukázalo, že táto cesta nie je schodná. Inou možnosťou by mohlo byť to, že pri akte pomenovania nejde len o to, že konkrétnou realizáciou vlastného mena sa pomenuje nejaký predmet, ale ide skôr o to, že predmet sa pomenuje ideálnym znakom, tým ideálnym znakom, ktorého realizáciu použil hovorca.¹¹ Vtedy by sme mohli povedať, že vlastné meno ako ideálny znak označuje

¹¹ O ideálnych znakoch pozri napríklad [3]; [4], 14–19; [19]; [21].

určitý predmet, takže ho bude označovať aj každá realizácia tohto ideálneho znaku. Keby sme potom pripustili, že ak vlastné meno označuje nejaký predmet, zároveň na tento predmet aj referuje, mali by sme určité vysvetlenie referencie. Znamenalo by to, že by sme museli akceptovať, že existuje referencia ideálnych znakov, ktorá by bola nezávislá od referencie ich realizácií. Devitt sa však netají tým, že za primárnu pokladá referenciu fyzických realizácií ([5], 144).

Devittovo vysvetlenie zavedenia vlastného mena vyvoláva aj ďalšie otázky. Pôvodne sme predpokladali, že pri akte pomenovania ide o to, že medzi dvoma entitami, výrazom a predmetom, sa nadviaže určitý vzťah: výraz sa stane vlastným menom predmetu a predmet sa stane nositeľom výrazu. Devittova verzia aktu zavedenia vlastného mena je však iná. Preňho nie je dôležité, či predmet nadobudne vlastné meno. Zaujímá ho skôr psychologický dopad aktu pomenovania na prítomných ľudí. Keď niekto vníma akt pomenovania, získa podľa neho schopnosť použitím výrazu referovať na určitý predmet. Pôvodným zmyslom pomenovania je dať predmetu meno, kým podľa Devitta je nim obohatiť prítomných ľudí o schopnosť referenčne používať toto meno. Devitt nenaznačuje, že pri pomenovaní sa realizuje aj skutočná úloha tohto aktu, takže podľa všetkého v jeho chápaní nejde o pomenovanie v pravom zmysle slova. Ak pri krste chceme dať dieťaťu meno „Filip“, v skutočnosti sa nám iba podarí oznámiť prítomným ľuďom, že odtaz môžu výrazy, ktoré sa graficky a foneticky podobajú súboru písmen „Filip“, používať na identifikáciu dieťaťa. To však nie je to isté ako priradenie vlastného mena individu, ktoré má do veľkej miery selektívny účinok.

V opačnom prípade by totiž ľudia museli *každý* výskyt „Filip“ považovať za výraz, ktorý označuje práve tohto človeka, a takisto nie je celkom jasné, ako by sme mali vysvetliť výskyt mena „Filip“ v matrike alebo v nejakej kronike starej stovky rokov — išlo by o referujúci výraz? A na koho by referoval? S tým ďalej súvisí, že pri akte pomenovania by sa neobohacoval slovník jazyka, ale len schopnosti používateľov jazyka. S istým váhaním by sme mohli pripustiť, že jednotliví ľudia obohatia svoj idiolekt o nový výraz. Zrejme však nemôžeme povedať, že si ho obohatia o *meno* určitého individua, ale môžeme iba pripustiť, že doň doplnia výraz, ktorým možno za istých podmienok identifikovať dané individuum. A už vôbec nemôžeme povedať, že pri akte pomenovania sa o nový výraz obohacuje sociolekt.

Možno pochybovať, či v rámci Devittovej koncepcie ide o vysvetlenie vzniku vzťahu medzi výrazom a predmetom. Ak je to tak, stojíme pred závažným zistením: nielen Devittovo vysvetlenie referencie, ale aj objasnenie

aktu pomenovania treba spochybníť. Tento záver pomerne radikalizuje situáciu s reťazcom (*). Po prvé, pri „pomenovaní“, t. j. na počiatku reťazca (*), nejde o pomenovanie v pravom zmysle slova, ale o to, že ľudia nadobudnú určitú schopnosť. Po druhé, nie je jasné, o akú schopnosť ide. Nie je jasné, ako vnímanie aktu pomenovania môže byť príčinou vzniku práve schopnosti referenčne používať vlastné meno, a nie schopnosti vykonávať akty zavedenia mena.¹² Ak je to tak, nedá sa vysvetliť prechod medzi prvým a druhým článkom (*), t. j. medzi pomenovaním a prvým použitím mena. Toto vysvetlenie referencie spôsobuje, že referencia je teraz ešte záhadnejšia ako predtým, než sme sa ju pokúšali vysvetliť.

Zdá sa, že (*) nemôže mať v Devittovej koncepcii nijakú explanačnú úlohu. Hovorca nemôže vlastné meno použiť tak, že jeho zámerom je referovať na akýkoľvek predmet, na ktorý referuje dané meno, lebo vlastné meno podľa neho jednoducho na nič nereferuje, ale nanajvýš používateľ vlastného mena môže na niečo referovať. Ak je to tak, Devittova koncepcia vytvára teoretický rámec pre referenčnú anarchiu, lebo používatelia vlastných mien sú viazaní len svojimi intenciami: použitím vlastného mena môžu referovať na ľubovoľný predmet, na ktorý chcú referovať, a zároveň ich nemožno obviňovať z toho, že vlastné meno používajú nesprávne, keďže neexistuje nič, čo by sa dalo považovať za správne použitie daného vlastného mena. Nepochybne však platí, že „ako vždy, dobré intencie nestačia“ ([2], 72).

Devittova koncepcia sa čiastočne vyhýba problémom, ktoré pri vysvetľovaní determinácie referenta vlastného mena spôsobuje stotožnenie aktu pomenovania s aktom prvého použitia mena na referovanie. Tieto dva akty sa v nej síce rozlišujú (aspoň do istej miery, hoci Devitt si zrejme neuvedomil veľkú dôležitosť tohto rozlíšenia), ale zároveň sa medzi nimi stráca spojenie, ktoré by mohlo zmysluplne vysvetliť, že „použitie“ vlastného mena je plnohodnotné vykonanie aktu referencie. Nie je totiž jasné, ako možno schopnosť pomenovať transformovať na schopnosť referovať. Dostali sme sa teda do situácie, v ktorej odmietame (**), lebo nevysvetľuje referenciu, ale z rovnakých dôvodov musíme odmietnuť aj (*) v Devittovom

¹² Viacerí filozofi si všimli, že tento aspekt Devittovej koncepcie je mimoradne nejasný a zmätaný. D. Nute konštatuje: „Celá Devittova diskusia o kauzálnom spojení medzi hovorcom, použitím výrazu a predmetom sa týka skôr spôsobov, ako možno schopnosť [referovať použitím mena] získať, než skutočnej povahy tejto schopnosti“ ([10], 51). Takmer rovnako zhodnotil situáciu J. Canfield: „Kauzálna teória zmiešava spôsob, ako získať schopnosť [referovať použitím mena], s tým, čo takto nadobúdame“ ([2], 78). Kvôli korektnosti však musím uviesť, že hoci Canfield správne charakterizuje základný omyl Devittovej koncepcie, jeho argumenty sú nepresvedčivé a v mnohých aspektoch chybné.

chápaní. Napokon teda musíme konštatovať, že jeho vysvetlenie zavedenia mena nie je uspokojivé, lebo nevyhovuje najzákladnejšej požiadavke, ktorú musí splniť každá teória referencie: vysvetliť referenciu.

4.2. Znovu o komunikačnej sieti. Vlastné meno sa v jazykovej komunite ďalej rozširuje pomocou komunikačnej siete. Vo svetle uvedených pripomienok k pomenovaniu sa zdá, že aj status siete je spochybnený. Jej úlohou by v podstate mali byť dve veci: zabezpečiť odovzdávanie schopnosti používať vlastné meno a determinovať referent konkrétneho použitia mena. Ak hovorca H_1 je svedkom toho, ako hovorca H_2 používa určité meno, aj H_1 môže nadobudnúť schopnosť, ktorú realizoval H_2 : paleta jeho schopnosti používať výrazy sa rozširuje. Ak H_2 použije dané meno, referent jeho použitia môžeme determinovať tak, že v komunikačnej sieti budeme postupovať opačným smerom: ak H_2 prevzal meno od H_1 , bude nás zaujímať, na čo referoval H_1 svojim použitím mena; analogicky nás preto bude zaujímať človek, od ktorého meno prevzal H_1 , a budeme sa pýtať, od koho prevzal meno atď., až kým sa nedostaneme k situácii, v ktorej bolo meno zavedené, a teda zistíme, ktorý predmet sa ním pomenoval. Otázka teraz znie, či komunikačná sieť dokáže splniť tieto úlohy.

Ako vieme, ak prvým článkom devittovskej siete je prvé použitie mena, ktoré je zároveň aktom pomenovania predmetu, t. j. ide o (**), nie je jasné, ako je determinovaný referent prvého použitia mena. To znamená, že ani ľubovoľné ďalšie použitie mena nemá determinovaný referent. Ak zoberieme do úvahy (*), teda oddelíme akt pomenovania a prvé použitie mena, nedostaneme radikálne odlišný výsledok. Sotva môžeme povedať, že pri pomenovaní sa fixuje referent vlastného mena, keďže hlavnou úlohou aktu pomenovania je obohatiť prítomných ľudí o určitú schopnosť. Jeho cieľom nie je priradiť predmetu vlastné meno. Z hľadiska determinácie referenta vlastného mena teda nie je situácia pri pomenovaní uspokojivá.

Ľudia si v komunikácii podľa Devitta odovzdávajú schopnosť referenčne používať určitý výraz (podľa Devitta ide o vlastné meno) na identifikáciu určitého predmetu. Zdá sa, že nemôže byť jasné, v čom má táto schopnosť spočívať. Nie je totiž isté, že aj keď človek dokonale pozná, ako by malo vlastné meno fungovať (keďže napríklad bol svedkom aktu pomenovania), či naozaj použitím mena referoval na daný predmet (iná vec je, či jeho *intenciou* je referovať na daný predmet). Dá sa povedať, že používanie vlastného mena nie je ukotvené v nijakom predmete a „visi vo vzduchu“. Je síce pravda, že predchádzajúci používateľ mena učí nasledujúceho používateľa, ako má narábať s určitým výrazom, a takto sa mu snaží odovzdať určitú schopnosť, ale je otázne, čoho sa má táto schopnosť týkať. Zdá sa totiž, že jediné, čo sa

človek naučí, je určitý výraz, ale už sa nedozvie, ako sa dopracovať k tomu, na čo by mal referovať jeho používaním.¹³

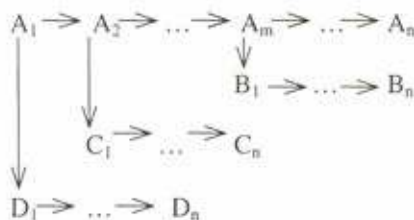
Ak chceme, aby komunikačná sieť plnila obe úlohy — t. j. aby opisovala spôsob rozširovania referenčnej schopnosti v jazykovej komunite a aby bola prostriedkom determinácie referenta použitia vlastného mena — stojíme pred dilemou, ktoré použitia určitého vlastného mena v skutočnosti patria do siete. Táto otázka je dôležitejšia, než sa môže zdať na prvý pohľad. Umožňuje nám totiž zistiť, že uvedené dve úlohy nemôže plniť *jedna a tá istá* sieť. Ak chceme, aby sieť zachytávala rozširovanie referenčnej schopnosti, budú dôležité len tie použitia vlastného mena, ktoré vedú k vytvoreniu novej schopnosti. To znamená, že ak hovorca H_1 použije vlastné meno a na základe toho hovorca H_2 nadobudne schopnosť používať dané vlastné meno, tak dané použitie rozhodne treba zaradiť do siete. Keď však H_1 použije meno bez toho, aby niekto ďalší získal referenčnú schopnosť, budeme ho do siete zaraďovať celkom zbytočne. Toto použitie totiž neprispieva k rozširovaniu referenčnej schopnosti v jazykovej komunite a ak idea komunikačnej siete má vysvetľovať práve tento fenomén, netreba ju obohacovať o „neproduktívne“ použitia mena. Na druhej strane očakávame, že sieť využijeme pri determinácii referenta určitého použitia vlastného mena. V tomto prípade by komunikačná sieť mala obsahovať *všetky* použitia mena, lebo referent sa „prenáša“ od jedného použitia mena k druhému: pokiaľ ide o referent, nasledujúce použitie parazituje na predchádzajúcom a nasledujúce použitie jedného mena má ten istý referent ako jeho predchádzajúce použitie.

V tejto súvislosti sa vynára konflikt medzi oboma úlohami siete: aby mohla plniť prvú úlohu, jej článkami musia byť *používatelia* vlastného mena a mala by zachytávať vzťahy medzi používateľmi; aby mohla plniť druhú úlohu, mala by pozostávať z *použití* mena a mala by reflektovať vzťahy medzi použitiami. Namiesto jednej siete by sme preto potrebovali dve rôzne siete s rôznymi konštituentmi, odlišnými úlohami a rozdielnym postavením v

¹³ Reinhardt ([15], 26) namieta, že idea komunikačnej siete nemôže viesť k netriviálnemu vysvetleniu referencie. Referent mena „Aristoteles“ môžeme napríklad determinovať takto: Aristoteles je človek, ktorý sa nachádza na počiatku komunikačnej siete, ktorej súčasťou je aj dané použitie „Aristoteles“. To je triviálna odpoveď, ktorá nič nevysvetľuje. Treba súhlasiť, že ako vysvetlenie referencie nie je idea komunikačnej siete príliš zaujímavá, a to aj z dôvodov, ktoré uvádzam v hlavnom texte. Reinhardt však oceňuje túto koncepciu za to, že podľa neho správne opisuje spôsob rozširovania schopnosti referenčne používať určité vlastné meno v danej jazykovej komunite. Reinhardtova stať je veľmi dôležitá najmä preto, že sa v nej dôsledne odlišuje získanie referenčnej schopnosti od referencie samej. Takisto aj Putnam uznáva historickú teóriu ako teóriu odovzdávania referenčnej schopnosti. Zdá sa však, že tento aspekt mu splyva s vykonávaním referencie ([11], 200).

rámci teórie referencie. Výsledok však nie je uspokojivý. Prvá sieť je pre vysvetlenie referencie irelevantná, lebo zachytáva sociologicko-lingvistické vzťahy medzi členmi jazykovej komunity. Druhá sieť zase na vysvetlenie referencie nepostačuje, lebo nie je determinovaný referent prvého použitia vlastného mena a chýba vysvetlenie, ako sa referent od predchádzajúceho použitia mena „prenáša“ k nasledujúcemu použitiu.

Napokon treba v tejto súvislosti uviesť jednu opravu. Ak je táto argumentácia správna, obrázok z tretej časti vyhovuje len tej sieti, ktorej úlohou je zaznamenávať rozširovanie referenčnej schopnosti medzi príslušníkmi jazykovej komunity. Druhú sieť by sme mali reprezentovať pomocou iného obrázku, ktorého súčasťou by boli jednotlivé použitia mena. Mohla by mať nasledujúcu podobu, pričom horizontálne línie zobrazujú jednotlivé použitia mena, ktoré vyprodukoval jeden človek, a vertikálne línie predstavujú prenos referenčnej schopnosti k inému človeku, a teda vznik novej horizontálnej línie použitia mena; A_1 – A_n sú použitia mena, ktoré realizoval jeden človek, B_1 – B_n sú použitia uskutočnené druhým človekom atď.:

Netreba pripomínať, že ide len o značne idealizovaný model, v ktorom chýbajú prípady, v ktorých jedno použitie môže viesť k tomu, že referenčnú schopnosť získajú viacerí ďalší ľudia, prípadne niektoré ďalšie situácie.

5. Záver

Ambíciou historickej teórie referencie by nemala byť formulácia sémantiky vlastných mien — všetky pokusy v tomto smere sú neúspešné. Pokiaľ však ide o pragmatické aspekty používania vlastných mien, treba dať tejto koncepcii šancu. Historická teória poukazuje na to, že aspoň v niektorých prípadoch sa vlastné mená významne odlišujú od výrazov ostatných druhov. Mám na mysli predovšetkým skutočnosť, že pri vlastných menách by sme si mali viac než pri iných výrazoch všimnúť situáciu okolo ich zavedenia, ich

začlenenia do slovníka daného jazyka. A určite by sme našli aj ďalšie významné rozdiely.

Situácia pri zavedení vlastného mena jasne demonštruje, že logicko-atomistická koncepcia vlastných mien ako fundamentov jazyka je jednoducho nesprávna, lebo zavedenie vlastného mena už predpokladá existenciu nejakého jazyka. Takisto pomenovanie nemôže byť v tejto súvislosti žiadnym privilegovaným vzťahom, ale predpokladá existenciu iných vzťahov; videli sme napríklad, že na to, aby sme mohli zaviesť tento vzťah medzi výrazom a predmetom, museli sme predpokladať, že medzi nejakým iným výrazom a týmto predmetom je iný vzťah, napríklad opisovanie atď. A napokon, ľahko sa dá ukázať, že historická koncepcia rešpektuje aj všetky tie vlastnosti, ktoré sme vlastným menám pripísali v úvode (pozri bod 3).

Kritikou však táto diskusia nemôže končiť. Kritika má byť nanajvýš len úvodom k inej, pozitívnej časti. O tom však nabudúce.

*Katedra logiky a metodológie vied
Filozofická fakulta UK
Šafárikovo nám. 6, 818 01 Bratislava
e-mail: klmv@phil.uniba.sk*

LITERATÚRA

- [1] AUSTIN, J. L. (2000): *Jak udělat něco slovy*. Filosofie, Praha.
- [2] CANFIELD, J. (1979): Names and Causes. *Philosophical Studies* 35, 71–80.
- [3] CMOREJ, P. (2001): K explikácii pojmu jazykový znak. In: Cmorej, P.: *Na pomedzi logiky a filozofie*. Veda, Bratislava 2001, 213–229.
- [4] CMOREJ, P. (2001): *Úvod do logickej syntaxe a sémantiky*. Iris, Bratislava.
- [5] DEVITT, M. (1981): *Designation*. New York: Columbia University Press.
- [6] DONNELLAN, K. (1970): Proper Names and Identifying Descriptions. *Synthese* 21, č. 314, 335–358.
- [7] DONNELLAN, K. (1974): Speaking of Nothing. *The Philosophical Review* 83, č. 1, 3–31.
- [8] EVANS, G. (1993): The Causal Theory of Names. In: Moore, A. W. (ed.): *Meaning and Reference*. Oxford University Press, Oxford 1993, 209–227.
- [9] KRIPKE, S. (1980): *Naming and Necessity*. Basil Blackwell, Oxford.
- [10] NUTE, D. (1978): Proper Names: How to Become a Causal Theorist While Remaining a Sense Theorist. *Philosophia* 8, č. 1, 43–57.
- [11] PUTNAM, H. (1975): Explanation and Reference. In: [14], 196–213.
- [12] PUTNAM, H. (1975): The Meaning of „Meaning“. In: [14], 215–271.
- [13] PUTNAM, H. (1975): Language and Reality. In: [14], 272–290.
- [14] PUTNAM, H. (1975): *Mind, Language, and Reality*. Philosophical Papers 2. Cambridge University Press, Cambridge.

- [15] REINHARDT, L. (1979): What Reference Can't Be. *Philosophia* 9, č. 1, 21–38.
- [16] WITTGENSTEIN, L. (1979): *Filozofické skúmania*. Nakladateľstvo Pravda, Bratislava.
- [17] WITTGENSTEIN, L. (1993): *Tractatus logico-philosophicus*. Oikúmené – Svoboda, Praha.
- [18] YAGISAWA, T. (1995): Reference *Ex Machina*. In: Hill, J. – Kořátko, P. (eds.): **Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning**. Filosofia, Praha 1995, 215–242.
- [19] ZOUHAR, M. (2000): Sémantika vlastných mien (I). *Organon F* 7, č. 3, 257–280.
- [20] ZOUHAR, M. (2001): Rigidné designátory a referencia. *Organon F* 8, č. 2, 150–173.
- [21] ZOUHAR, M. (2001): Poznámky o jazyku a ideálnych znakov. *Organon F* 8, č. 3, 314–322.